

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΖΩΗ

Ο ΛΑΒΥΡΙΝΘΟΣ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ ΑΝΑΖΗΤΩΝΤΑΣ ΤΟ ΝΟΗΜΑ ΤΩΝ ΣΗΜΕΙΩΝ

ΚΩΣΤΑ Π. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗ

Τό *Όνομα του ρόδου* του Ουμπέρτο Έκο (μτφρ. Έφη Καλλιφατίδη, έκδ. Γνώση, Αθήνα 1985) είναι ένα σύγχρονο μυθιστόρημα, που αποτελεί μία δραματική, περιπετειώδη περιπλάνηση μέσα σ' ένα κόσμο δολοπλοκιών με σκηνικό ένα μοναστήρι μεσαιωνικό.

Ανάμεσα στο χρονικό και στην Ιστορία, στή λατρευτική προσήλωση και τό σκοτεινό πάθος, τόν θεολογικό διάλογο και τήν αναζήτηση τής αλήθειας, τό μυθιστόρημα αυτό ξεχωρίζει, γιατί είναι ένας μύθος, που πλέκεται μέσα σέ μία σημειωτικά επιφανόμενη πραγματικότητα. Γι' αυτό και ή ίδια ή ύφή του μυθιστορήματος έχει τόν χαρακτήρα μιās έρμηνευτικής τών σημείων.

Ο Ουμπέρτο Έκο, ό θεωρητικός τής σημειωτικής και καθηγητής στό Πανεπιστήμιο τής Μπολώνιας, εκφράζει εδῶ τήν έμπειρία του ὄχι σχηματικά και άφηρημένα αλλά βιωματικά και άμεσα. Μās αποκαλύπτει μέ τό έργο του τή σημειωτική σάν τήν ίδια τή γλώσσα τής γοητευτικής και τραγικής παρουσίας μας μέσα στόν κόσμο.

Η πραγματικότητα σ' όλα της τά επίπεδα επιφαίνεται σημειωτικά. Έτσι ό χρόνος και οί ὄρες του, ό τόπος και οί διαστάσεις του, οί βιβλικές μορφές και ή λατρευτική αναγωγή πρὸς τό θεῖο, ό κόσμος στήν τάξη του, τήν πολυμορφία του, τήν παραδεισία και τερατουργική του γοητεία, άκόμα και στήν ίδια τήν καθημερινότητα του, επιφαίνονται σημειωτικά στή ματιά τών ήρώων του μύθου, που ζοῦν, στοχάζονται, άμφιβάλλουν, πιστεύουν, δηλ. έρμηνεύουν. Όλοι μετέχουν στήν έρμηνευτική τών συμβόλων τής πραγματικότητας, κατ' έξοχήν όμως μετέχει ό μοναχός Γουλιέλμος τής Μπάσκερβιλ. Αυτός άναλαμβάνει τό έργο τής έξιχνίας τών έγκλημάτων, που συμβαίνουν, για να προχωρήσει άναγωγικά πρὸς δλους τούς άναβαθμούς τής δημιουργίας, ως εάν ό κόσμος να ήταν ένα βιβλίο, που χρειάζεται μίαν άνάγνωση, άφου «κάθε πλάσμα του κόσμου σάν βιβλίο και εικόνα μπροστά μας καθρεφτίζεται».

Άνεξάντλητη πηγή συμβόλων είναι λοιπόν ό κόσμος του μυθιστορήματος αυτού. Και πρῶτα ό χρόνος είναι άδοτηρά χωρισμένος σέ έπτά μέρες. Κάθε μέρα χωρίζεται σέ ὀκτώ μέρη σύμφωνα μέ τή μοναστική ζωή τών Βενεδικτινών: άγρυπνία,

ὄρθρος, πρώτη ὥρα, τρίτη ὥρα, ἕκτη ὥρα, ἐνάτη ὥρα, ἔσπερινός, ἀπόδειπνο. Ὁ χρόνος ἀποκτᾶ ἔτσι μιὰ τελετουργικότητα καί μιὰ περιοδικότητα, τίς ἑπτὰ μέρες τῆς ἐβδομάδος, πού εἰκονίζονται τόν ἀνεπανάληπτο χρόνο τῆς δημιουργίας.

Ὁ *τόπος*, μέσα στόν ὁποῖο διαδραματίζονται τά γεγονότα, εἶναι ἀρχιτεκτονικά διαταγμένος μέ μιὰ γεωμετρική τάξη, πού παραπέμπει στήν ἱερή τάξη τοῦ κόσμου. Τό οἰκοδόμημα τῆς μονῆς εἶναι ἕνα ὀκταγωνικό κτίριο, πού ἀπό μακριά μοιάζει μέ τετράγωνο, «σχήμα τέλειο, πού ἐκφράζει τή στερεότητα καί τό ἀπόρθητο τῆς πλέως τοῦ θεοῦ», ἐνῶ οἱ βορεινές του πλευρές ὑψώνονται κατακόρυφα πρὸς τά οὐράνια. Τετράγωνο στή μορφή ἐπὶ τῆς γῆς γίνεται τρίγωνο πνεύμα στόν οὐρανό. Σέ κάθε γωνία του ὑπῆρχε ἕνας ἐπτάγωνος πύργος. Ἡ ἀριθμητική - γεωμετρική δομή τοῦ οἰκοδομήματος τῆς μονῆς προδίδει τή θαυμαστή ἁρμονία τῶν ἱερῶν ἀριθμῶν, πού ὁ καθένας τους ἔχει ἕνα λεπτό ὑπερφυσικό νόημα. «Ὁκτώ ὁ ἀριθμός τῆς τελείωσης κάθε τετραγώνου, τέσσερα, ὁ ἀριθμός τῶν εὐαγγελίων, πέντε, ὁ ἀριθμός τῶν κύκλων τοῦ κόσμου, ἑφτά, ὁ ἀριθμός τῶν χαρισμάτων τοῦ ἁγίου πνεύματος».

Τό ἴδιο τό κτίσμα λοιπόν τῆς μονῆς μαρτυρεῖ μιὰ μαθηματική διάταξη ἀναγωγική πρὸς τό ἱερό. Ἔχουμε δηλ. μιὰ μεταφυσική, θρησκευτική συμβολική τοῦ τεκτονικά ἐκφρασμένου ἀριθμοῦ.

Καίριο ὡστόσο σημεῖο τοῦ τόπου εἶναι ἡ βιβλιοθήκη - λαβύρινθος. Μέσα στόν χῶρο αὐτόν εἶναι, πού γίνεται ἡ πιό ἀγωνιώδης ἀναζήτηση τοῦ μυστικοῦ τῶν κειμένων σέ συσχετισμό μέ τήν ἐξιχνίαση τῶν ἀπροσδόκητων θανάτων τῶν μοναχῶν κάτω ἀπό τή σκιά μιᾶς σκοτεινῆς ὑποψίας. Ἡ βιβλιοθήκη ἀποτελεῖ μέ τήν ἀρχιτεκτονική της δομή ἕνα μυστήριό ὄχι μόνο, γιατί κρύβει ἐπιμελῶς τά μυστικά της, ἀλλά καί γιατί, γιά νά βρεῖ κανεῖς τόν προσανατολισμό του μέσα στίς αἰθουσές της, ἔχει νά παλέψει μέ πολλά ἀδιέξοδα, μέ παραπλανητικές παγίδες, πού ἀπειλοῦν νά τόν ἐγκλείσουν ὄχι μόνο μέσα σέ τρομακτικές παραισθήσεις ἀλλά καί μέσα σέ εἴρκτες. Κι ὁμως ἡ βιβλιοθήκη εἶναι ἕνα τέλεια συμμετρικό κτίσμα, πού εἰκονίζει τόν χάρτη τῆς οἰκουμένης. Οἱ αἰθουσές της ὀνομάζονται μέ ψηφία τοῦ ἀλφαβήτου καί ἡ συνδυασμένη ἀνάγνωσή τους μπορεῖ νά ὀδηγήσει στήν ἀναγνώριση τῶν τόπων της, πού ἀποτελοῦν τά διαμερίσματά της. Ἡ βιβλιοθήκη εἶναι ἕνας σοφά σχεδιασμένος λαβύρινθος, ἕνα σημεῖο τοῦ λαβυρίνθου τοῦ κόσμου. Μπαίνεις καί δέν ξέρεις, ἂν θά ξαναβγεῖς. Εἶναι ὁ τόπος, ὅπου τά μυστικά μένουν κρυφά, ὅπου τά βιβλία παραπέμπουν σέ ἄλλα βιβλία καί ὅπου ἡ ἀλήθεια διαδίδεται ἀλλά καί καθυστερεῖται. Ἡ βιβλιοθήκη εἶναι ὁ κόσμος σάν ἕνα κείμενο γραμμένο σέ σκοτεινὴ αἰνιγματική γλώσσα, πού ὁ ἀδελφός Γουλιέλμος τῆς Μπάσκερβιλ μαζί μέ τόν νεαρό γραμματέα του ἀνέλαβαν νά ἀποκρυπτογραφήσουν ἀναζητώντας τήν κρυμμένη αἰτία τῶν ἀνεξιχνίαστων θανάτων. Εἶναι ἡ οὐράνια Ἱερουσαλήμ καί ὁ ὑποχθόνιος τόπος στά σύνορα τῆς terra incognita, γεμάτος ὑποσχέσεις καί ἀπαγορεύσεις.

Ὁ *κόσμος* τέλος εἶναι ἕνα σημεῖο ἐπιφάνειας τῆς θείας τάξης, πού χαράζεται ἀριθμητικά σέ σχέσεις, βάρη καί μέτρα ἀλλά ἐκφράζεται καί εἰκονικά μέσα σέ μιὰ ποικιλία μορφῶν, πού διακρίνονται καί πλέκονται σέ ἁρμονικούς συνδυασμούς. Οἱ πολύχρωμοι λίθοι μέ τή λάμψη τῶν χρωμάτων τους, τά ζῶα μέ τήν ἰδιαιτερότητα τῆς ὄψης τους, τά φυτά καί τά βότανα μέ τίς μυρωδιές καί τίς ὀπῶρες τους, αὐτή ὅλη ἡ ποικιλομορφία στήν ἐνότητα, συνιστᾷ ἕνα γήινο κάλλος μέ ὑπερφυσικά σημεῖα. Ἡ συμβολική τοῦ κόσμου ἔχει ἔτσι μιάν αἰσθητική καί μιάν ἀναγωγική διάσταση, ἀφοῦ στά πράγματα, στό φῶς, στό νερό, στόν ἀέρα, στίς στροφές τῶν καιρῶν, ἐπι-

φαίνεται ο θεός. Κι όμως αυτή όλη ή μεταρσίωση διά της ύλης προς τό άύλο, στην όποίαν όδηγεί ή σημειωτική τοῦ κόσμου, δέν εἶναι κάτι τό τελειωτικό, όπως θά ήθελε νά τήν παρουσιάσει ή έξουσία, πού άποφασίζει τήν έρμηνεία τῶν πολυφωνικῶν σημείων τοῦ κόσμου, κατά την άποψη τοῦ ήγούμενου. Εἶναι στό βάθος κάτι άμφισβητούμενο. Μέσα στό όνειρο καί μέσα στό πάθος τῆς εἰκονογραφικῆς τέχνης τῶν μοναχῶν αλλά καί μέσα στό σκοτεινό, άνεξέλεγκτο υπόβαθρο τῆς ανθρώπινης δράσης, πού ξετυλίγεται στό μοναστήρι, άποκαλύπτεται ένας τερατώδης, δαιμονικός, άντεστραμμένος κόσμος, πού χρειάζεται κι αυτός μίαν άλληγορικῆν έρμηνεία. Εἶναι ένας κόσμος πάθους, λαγνείας, μίσους, πού καλύπτεται μέ τό προσωπεῖο τῆς πίστεως σέ μιά θεία τάξη. Στά όρια τοῦ λόγου τῆς αλήθειας ξεελίσσεται σέ βαθειά σύνδεση μαζί του ένας λόγος ψεύδους γιά ένα σύμπαν μέ τό κεφάλι πρὸς τά κάτω, όπου τά σκυλιά φεύγουν μπροστά στόν λαγό καί τά έλάφια κυνηγοῦν τό λιοντάρι. Γι' αυτό καί οἱ εἰκόνες τῶν όντων, οἱ δυνάμεις τῆς ζωῆς γίνονται δισημίας: ὁ πετεινός σύμβολο τοῦ Χριστοῦ καί τοῦ διαβόλου, τό φάρμακο μέσο σωτήριου ἢ θανατηφόρο, ὁ έρωσ πάθος θεῖο καί άμαρτωλό, ή γυναίκα σκεῦος χάριτος καί άμαρτίας. Ὁλα προβαίνουν σέ μίαν άδιαχώριστην άμφισβήτηση: δέν ξερεῖς άν εἶσαι τρελλός ἢ άγιος, μάρτυρας ἢ άλαζῶν άμαρτωλός, σοφός ἢ άσοφος. Ἐχουμε λοιπόν νά κάνουμε μέ μιά συμβολική μιᾶς τραγικά διχαζόμενης δισημίας.

Ἔστερα από τήν περιπλάνηση καί τήν εναγώνια άναζήτηση τῆς αλήθειας, τοῦ κρυμμένου πίσω από τά συμβαίνοντα μέσα στό μοναστήρι μυστικοῦ, ὁ Γουλιέλμος όμολογεῖ, πώς δέν υπάρχει τάξη στό σύμπαν. Κι' ενώ φτάνει έρμηνεύοντας τά ἔχνη στην αλήθεια, πού σκέπαζε ή «πλεκτάνη» τῶν διαδοχικῶν θανάτων, παραδέχεται, ὅτι υπάρχει μόνον ή αλήθεια τῶν σημείων, τό μόνο πράγμα, πού διαθέτει ὁ άνθρωπος γιά νά προσανατολίζεται στόν κόσμο. Ἐκεῖνο, πού μένει άκατανόητο, εἶναι ή σχέση μεταξύ τῶν σημείων. Ἡ τάξη, πού φαντάζεται ὁ νοῦς μας, εἶναι σάν ένα δίχτυ ἢ μιά σκάλα, πού κατασκευάζουμε γιά ν' άποκτήσουμε κάτι. Ἀργότερα όμως πρέπει νά πετάξουμε τή σκάλα, διότι άνακαλύπτουμε, ὅτι δέν έχει κανένα νόημα.

Ἐχουμε λοιπόν μέ τό ὄνομα τοῦ ρόδου, αὐτοῦ τοῦ συμβόλου τῆς ἐπιγείας μας πορείας, ένα μυθιστόρημα κατ' έξοχήν σημειωτικό, πού κατοπτρίζεται σέ πολλές διαστάσεις. Ὁλη ή δραματική του πλοκή εἶναι μιά περιπλάνηση άνάμεσα σέ σημεῖα: αριθμούς, γεωμετρικά σχήματα, εἰκόνες, κείμενα, όράματα, ιδέες, ἐπιφάνειες όντων καί εκφράσεις προσώπων, συμβαίνοντα καί ἔχνη συμβαινόντων, τά όποια μαρτυροῦν μιά πραγματικότητα πού φανερώνεται αἰνιγματικά, ὡς εν κατόπτρω. Καί όλη ή τραγική περιπέτεια τοῦ βίου, ή άναζήτηση τοῦ άπαγορευμένου μυστικοῦ, πού δέν μπορεῖ τελικά νά άποτρέψει τήν καταστροφή τῆς μονῆς, εἶναι μιά έρμηνευτική περιπλάνηση, ένα διαρκῶς επαναλαμβανόμενο ἐγχείρημα άνάγνωσης, άναγωγῆς από τό ένα σημείο στό άλλο, μέσ' από τήν άλληγορία, τήν μεταφορά, τήν υπόθεση, τήν μέθεξη στό συμβολικό, γιά τήν άποκάλυψη διά μέσου μιᾶς άλληλουχίας αναπόφευκτων σφαλμάτων μιᾶς πιθανῆς αλήθειας, πού στό τέλος γίνεται κι αυτή ένα εργαλεῖο γιά πέταμα. Γιατί τίποτα δέν εἶναι άναγκαῖο, άφοῦ τό εἶναι συντίθεται ὀλοκληρωτικά από ένδεχόμενα καί όλα τά καιρία ἐρωτήματα ἐπιδέχονται πολλές δυνατές άπαντήσεις.

Τό τέλος τό επισφραγίζει ὁ ύποθετικός συγγραφέας, ὁ Ἄντσο τῆς Μέλκ, πού κινούμενος άνάμεσα στά *disjecta membra* τῶν άκρωτηριασμένων βιβλίων πείθεται πώς όλα αὐτά δέν περιέχουν κανένα μήνυμα καί διερωτᾶται, άν ή ἴδια ή γραφή του

ἔχει ἓνα κρυφό νόημα ἢ περισσότερα ἀπό ἓνα ἢ πολλά ἢ κανένα. Ἐποὺ ἐν τέλει “nomina nuda tenemus”, κρατᾶμε γυμνά ὀνόματα.

Ὁ Ἔκο μέ τό μυθιστόρημά του αὐτό μᾶς δίνει μιά τόσο ἐντυπωσιακά σύγχρονη ἐμβίωση μιᾶς πανσημειωτικά ἐπιφαινόμενης πραγματικότητας στή θαυμαστή φαινομενικότητά της καί στίς ὀριακές της καταστάσεις, ὅπου ἡ τάξη γειτνιάζει μέ τήν ἀταξία καί ὁ κόσμος ὑποινιάζεται τό ἀρχέγονο χάος. Συνυφαίνοντας μέσα στό μῦθο του τόν μεσαιωνικό μυστικισμό μέ τή σχολαστική θεολογία, τήν παράδοση τοῦ νομιναλισμοῦ μέ τήν ἀναγεννησιακή ἀποκάλυψη τῆς μαθηματικῆς ὕψῆς τοῦ κόσμου, ἐπανερχεται διαρκῶς σέ μιά σημειωτική τῆς γλώσσας, ὅπως τήν διαγράφει ἡ ἐποχή μας, πού βλέπει μέσα στά ὄρια τῆς γλώσσας μας τά ὄρια τοῦ κόσμου μας. (Wittgenstein). Κι ὁμως μέσα σέ μιά τόσο τραγικά ἀμφίσημη περίσταση βίου ἢ μορφῆς τοῦ ἐρμηνευτῆ, τοῦ Γουλιέλμου τῆς Μπάσκερβιλ, ἐξακολουθεῖ νά ἐμπνέει τήν ἀκλόνητη πίστη πρὸς τήν ἀνθρώπινη μετριοπάθεια, πού δέν παγιδεύεται σέ μιά δογματικὴν ἀλήθεια ἀλλά ἔχοντας ἐπίγνωση τῶν ἐρμηνευτικῶν της ὀρίων σώζει τήν ἀνθρώπινην ἐλευθερία καί ἀξιοπρέπεια.

ΔΡ ΚΩΣΤΑΣ ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ
ΤΕΛΟΣ ΠΡΟΕΔΡΟΣ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΚΥΠΡΟΥ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ, 4 (1987)

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΚΑΙ ΝΕΟΙ

ΑΝΝΑΣ ΚΕΛΕΣΙΔΟΥ

Θέματα, ὅπως αὐτό που εξετάζουμε στη σημερινή εκδήλωση της Ελληνικής Φιλοσοφικής Εταιρείας¹, προϋποθέτουν ἐπιλογή σε δύο θέσεις σχετικές με το βασικό ἐρώτημα της φιλοσοφικῆς ἀνθρωπολογίας: εἶναι ὁ ἄνθρωπος ἓνα «κομμάτι του ζωϊκοῦ βασιλείου με μοναδικό προορισμό τους βιολογικούς και ψυχολογικούς σκοπούς που του υπαγορεύει ἡ φύση, τὴ γενετήσια ὁρμὴ καὶ τὴν ἡδονὴ των εὐκολων ἱκανοποιήσεων», ἢ εἶναι ὄν που, «ἐνῶ ὑπόκειται στους φυσικούς ντετερμινισμούς, εἶναι ἱκανὸ να ὑψωθεῖ με το πνεῦμα του καὶ τὴν καρδιά του στη θέα του καθόλου καὶ να ἐνταχθεῖ ἔτσι σ' ἓνα κίνημα της ἱστορίας που εἶναι ἔργο των ἀνθρώπων»;²

Ἡ ἀπάντηση εἶναι ἐνδεικτικὴ του τρόπου θεώρησης της ἐλευθερίας. Ἡ συνάρτηση ὁμως της ἐννοίας της ἐλευθερίας με τους νέους ἀπαιτεῖ να καθορίσουμε τί εἶναι αὐτό που χαρακτηρίζεται ως νεότητα. Ἡ πιο πρόσφορη, νομίζω, χαρακτηρισολογία ὑπάρχει στη *Ρητορικὴ* του Ἀριστοτέλη.³ Ἐδώ, κατὰ θαυμαστὴ συγκυρία, ἀπαντοῦν τα κύρια στοιχεῖα των δύο ἐρωτήσεων στις ὁποῖες ἀμέσως πριν ἀναφέρθηκα.

«Οἱ νέοι, γνῶρισμά τους ἔχουν το ὅτι εἶναι γεμάτοι ἐπιθυμίες καὶ το ὅτι εἶναι ἱκανοὶ να κάνουν ὅσα ἐπιθυμοῦν. Ἀπὸ τις σωματικὲς ἐπιθυμίες, στις ἐρωτικὲς ἰδιαιτέρως ἀφήγονται να παρασυρθοῦν δίχως να κρατιοῦνται. Εἶναι ευμετάβλητοι καὶ ευκολοχόρταστοι (αψίκοροι) στις ἐπιθυμίες τους... θέλουν με τὴν πιο μεγάλη σφοδρότητα,